

O TUMAČENJU PRAVA PROFESORA ĐORĐA TASIĆA (Povodom tridesete godišnjice smrti)

Prethodna napomena. — Ovde, 1973. godine navršava se trideset godina od smrti profesora Đorđa Tasića, bez sumnje, jednog od najistaknutijih filozofa prava, naročito između dva svetska rata.

Đorđe Tasić je rođen u Vranju 1892 godine, od oca Riste Tasića, opštinskog pisara i majke Paraskeve. Osnovnu školu i šest razreda gimnazije završio je u Vranju. Sedmi i osmi razred i maturu u Trećoj Beogradskoj gimnaziji. Na Pravni fakultet u Beogradu upisuje se 1911/12 godine. Za vreme Prvog svetskog rata prekida školovanje. Diplomirao je jula 1919 godine. Usmeni doktorski ispit položio je marta 1920 godine. Doktorsku tezu »Problem opravdanja države« odbranio je 15 maja 1920 godine, pred komisijom: Živojin Perić (predsednik), Slobodan Jovanović (član) i dr. Toma Zivanović (član). Iste godine postao je docent na Pravnom fakultetu u Subotici. Od 1923 do 1930 bio je na Pravnom fakultetu u Ljubljani, gde je postao redovni profesor. Kraljevim Ukazom od 10. septembra 1930 godine postavljen je za redovnog profesora za katedru Enciklopedije prava na Pravnom fakultetu u Beogradu. Poslednjih godina pred rat bio je i dekan fakulteta. Od januara 1940 godine prof. Đorđe Tasić je i urednik Arhiva za pravne i društvene nauke, u to vreme najvažnijeg pravnog časopisa u našoj zemlji. Bio je i predsednik društva za sociologiju i društvene nauke. Po dolasku okupatora na vlast prof. Tasić je udaljen s Univerziteta. 25 avgusta 1943 godine Tasić je uhapšen od Gestapoa i odmah sutradan streljan zbog svojih naprednih ideja.

Prof. Tasić je za sobom ostavio delo koje je i po obimu i po vrednosti najveće delo iz svoje oblasti, u našoj pravnoj nauci, od značaja i za evropsku pravnu nauku. Tako 1935 godine izlazi njegovo najbolje delo, udžbenik, Uvod u pravne nauke (Enciklopedija prava) — nesumnjivo još uvek jedno od najboljih dela te vrste u nas — koje označava datum u razvoju naše pravne nauke.¹⁾ Uvod u pravne nauke doživeo je tri izdanja ((drugo 1938 godine i treće 1941 godine) koja se toliko razlikuje jedno od drugog, tako da svako od njih predstavlja skoro samostalno naučno delo. Koliko je interesovanje izazvala pojava ovog dela, vidi se i iz toga, što su

1) Udžbenik se pojavio 1935 godine, a ne 1933, kako stoji na naslovnoj strani knjige (stamparska greška) i kako se navodi u bibliografijama. Da je naše tvrđenje tačno vidi se, pored ostalog, i iz toga, što je prof. Tasić na str. 316-322 udžbenika navodio i literaturu koja potiče iz 1934 i 1935 godine.

prva dva izdanja doživela, koliko je nama poznato, trinaest prikaza iz pera najistaknutijih naših pravnih pisaca (Andrassy Juraj, Frank Stanko, Furlan Boris, Blagojević Vidan, Jovanović Stojan, Živković Radomir, Vučo Nikola i Marković S. Božidar) u gotovo svim našim pravnim časopisima (Arhiv za pravne i društvene nauke, Branič, Pravna misao (Beograd), Mjesečnik, Slovenski pravnik, Pravosuđe, Policija, Sociološki pregled, Srpski književni glasnik) i u časopisu Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique.

U drugom i trećem izdanju Uvoda u pravne nauke Tasić se trudio da delo oslobodi preteranog produblivanja problema i filozofije, kako bi ga učinio što pristupačnijim onima kojima je i namenjeno — studentima prve godine studija. U tome je Tasić i uspeo, pogodivši nivo prosečnog studenta, naročito u trećem izdanju. Međutim, i tako skraćeno (drugo izdanje ima svega 173 strane, a treće 274 strana) ono čitaocu pruža ogromno bogatstvo. Duboko po svojim pravnim opažanjima i precizno po svojim izlaganjima, ovim delom, verujemo, ponosile bi se i zemlje naučno mnogo razvijenije od naše.

Prof. Tasić je bio plodan pisac. Pored ovog glavnog dela objavio je i čitav niz drugih: »Problem opravdanja države 1920;² »Odgovornost države po principu jednakosti tereta« 1921; »Pravne rasprave« 1921; »Prava i dužnosti građana. Šta je pravna i demokratska država« 1925; »Sulla metodologia di alcuni concetti di diritto pubblico« 1930;³) »Tri rasprave iz javnog prava« 1932; »Žensko pravo glasa i demokratija«; »O dinamiziranju privatnog prava (dve definicije dinamičkog prava)« 1934; »Savremeni politički sistemi i shvatanja o državi« 1936; »La conscience juridique internationale« 1939. Sem toga, pred smrt je ozbiljno radio na tri veća dela: veliko delo o državi, delo o tumačenju zakona i uvod u sociologiju, koja su ostala nedovršena.

Osim knjiga prof. Tasić je napisao i oko dve stotine članaka, mnoštvo prikaza i sitnih priloga, koje je objavio u našim i najpoznatijim inostranim naučnim časopisima i publikacijama.⁴) U člancima, od kojih su

2) U stvari, odštampan je vrlo kratak izvod i prvi odeljak iz njegove doktorske rasprave koja nosi naziv »Problem opravdanja države«. U predgovoru ovog dela Tasić kaže da ni ovaj odeljak nije odštampan onakavkakav je u raspravi, već je prerađen i prilično skraćen da čini za sebe celinu i da su problemi pravnih konstrukcija zauzeli glavno mesto. Veza ovog odeljka sa tezom je u tome što i on raspravlja pitanje o osnovnoj funkciji države — stvaranju prava. Po ovome i još po tome što je dat izvod iz celog dela, i ovaj odeljak (sa isvodom) može nositi naziv »Problem opravdanja države«.

3) Ova Tasićeva studija objavljena prvi put na italijanskom jeziku u spomenici Oreste Ranelletti prilikom tridesetogodišnjice njegovog nastavničkog rada (Studi di Diritto pubblico in onore di Oreste Ranelletti, Padova, 2 sveska) prevedena je na španski jezik i objavljena u argentinskom časopisu Rivista crítica de jurisprudencia od 15 februara 1933 godine.

4) Spomenimo neke, od domaćih: Arhiv za pravne i društvene nauke, Branič, Zbornik znanstvenih rasprav, Misao, Književni sever, Naša stvarnost, Pravna misao (Beograd), Slovenski pravnik, Mjesečnik, Ekonomist, Pravosuđe, Savremena opština, Letopis Matice srpske, pravni zbornik, Društveni život, Srpski književni glasnik, Sociološki pregled, Volja; od inostranih: Annuaire de l'Institut international de philosophie du droit et de sociologie juridique, Rivista internazionale di filosofia del diritto, Revue internationale de la théorie du droit, archiv für Rechts-und Wirtschaftphilosophie, Archives de Philosophie de Droit et de sociologie juridique.

mnozi čitave male monografije, obradio je niz raznovrsnih problema (pravnih, filozofskih i socioloških) na produbljen način u jednom širokom pravnom, filozofskom i sociološkom okviru.⁵⁾ Tasić je problemima uvek otvoreno i s lica pristupao, tako da u njegovom delu nema mandaristva, stručnog licemerstva, nategnutih proizvoljnih konstrukcija i konačnih ukočenih formulacija. I upravo takav način pristupa omogućavao je Tasiću da s visokom naučnošću i vanrednom iskrenošću obuhvata ceo pravni fenomen, neposredno i široko, kao proces u dinamizmu istorijskog i uslovljenog zbivanja. I dok se u sistematskim delima često i morao da uzdržava od svestrane analize pri istraživanju pojedinih problema, jer mu je širokim obim teme to onemogućavao⁶⁾ u člancima je obrađujući jedan problem, i ako je imao dovoljno prostora, išao do kraja u analizi otkrivajući svu složenost društvenih pojava, nalazeći njihovu »poslednju« suštinu.

Po našem mišljenju, najvredniji i najorginalniji doprinos našoj pravnoj nauci prof. Tasić je dao svojim proučavanjem problema tumačenja zakona, problema koji ga je najviše interesovao. Time se samo pridružujemo mišljenju prof. Lukića koje je on izrazio na svečanoj akademiji povodom petnaestogodišnjice smrti profesora Đorđa Tasića, koja je održana 30 decembra 1958 godine na Pravnom fakultetu u Beogradu. Rezimirajući glavne doprinose prof. Tasića našoj pravnoj nauci, prof. Lukić između ostalog je rekao: »Tasićev najveći konkretni doprinos u razradi jednog problema, i pored izvanrednih rezultata koje je postigao u mnogobrojnim oblastima kojima ga je privlačio njegov širok interes, nesumnjivo leži u oblasti tumačenja prava. To je jedno od pitanja s kojima je Tasić najviše živeo i u koja je najdublje ušao. Širok način na koji je on shvatio problem tumačenja znači doprinos ne samo našoj već i svetskoj nauci. Veoma plodan uticaj koji je ovakvo Tasićevo shvatanje vršilo i treba da vrši na praksu ubuduće od istorijskog je značaja na našu praksu, jer doprinosi njenom uzdizanju iz prilično dogmatskog i zanatskog stanja u kome se ona nalazila, pa se i sad još u znatnoj meri nalazi.«⁷⁾ »Ko zna, naprimer, vanredno bogatstvo i orginalnost njegovih ideja o tumačenju prava, taj, i poned veoma znatnih radova koje je on iz ove oblasti uspeo da izda, ne može da ne žali što nije stigao da napiše sistematsko delo o tome, jer bi to bio značajan doprinos i za svetsku nauku.«⁸⁾

Naravno, sve ideje koje je prof. Tasić izložio o tumačenju nisu nove, ukoliko i jesu, umnogome se naslanjaju na rezultate savremene nauke, naročito francuske i nemačke, ali je ceo problem od Tasića duboko pre-

5) Prof. Lukić smatra da se po svojoj važnosti mogu izdvojiti tri grupe članaka prof. Tasića. Prvu i najbrojniju grupu čine članci koji se tiču opšteg pojma države i prava. Drugu grupu članaka čine oni članci u kojima razmatra najvažnije savremene pravne teorije — solidarističku Digijevu i normativističku Kelzenovu. Treća grupa članaka tiče se tumačenja zakona. V. Naučno delo Đorđa Tasića, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1/1959, str. 8-9.

6) Jedini izuzetak predstavlja delo »Odgovornost države po principu jednakosti tereta«, gde Tasić jedno relativno usko pitanje obrađuje na svestran način, i što je još važnije postavlja temelj za shvatanje tumačenja prava kao stvaralačke delatnosti pravnika, koji dostvaruje pravni propis prilagođavajući ga večito pokretnom društvenom životu.

7) Radomir D. Lukić, op. cit., str. 11-12.

8) Radomir D. Lukić, Isto, str. 4.

življen i protkan njegovom ličnošću tako da predstavlja jednu organsku celinu. Ova sinteza rezultata do kojih je došla nauka o tumačenju obogaćena Tasićevim kritičkim primedbama i novim idejama pokazala se plodonosnom, jer je na taj način nauku o tumačenju razvio do evropske vrednosti, a istovremeno teorija tumačenja zakona postaje jedan od najvažnijih elemenata teorije prava.

Međutim, i pored velikog značaja i doprinosa našoj pravnoj nauci, čime bi se ponosile, verujemo, i zemlje naučno mnogo razvijenije od naše, čini nam se, da je veo zaborava pokrio naučno delo profesora Đorđa Tasića, a naročito njegov rad na tumačenju zakona. Sem pomenutog članka profesora Lukića posle rata, nema nijedne rasprave kojom bi se izvršila sistematska i svestrana analiza Tasićevih shvatanja o pravu, državi, tumačenju.⁹⁾

Ovim radom želimo da skinemo veo zaborava sa nekih ideja prof. Tasića o tumačenju zakona, rukovodeći se činjenicom da je problem tumačenja jedan od osnovnih problema u pravu, da izučavanje problema tumačenja dovodi do boljeg shvatanja same suštine prava i do njegove bolje primene, a naročito time, da nijedno pitanje u pravnoj nauci ne iznosi na pretraganje tako neposredno i tako neminovno sve elemente pozitivnog prava kao što to čini problem tumačenja, odn., u tumačenju se stiču i s njim dobijaju svoj pun značaj osnovni pravni problemi.

Ali, kako nijedno shvatanje odnosno teorija nije otkriće neke genijalne ličnosti, niti je proizvod isključivo jednog uma, već je samo karika u lancu istoriskog razvoja nauke, to je potrebno, pre nego što izložimo same ideje prof. Tasića o tumačenju zakona, da prethodno dobijemo, makar i sumarnu, pretstavu o pravnoj misli u vremenu u kome je prof. Tasić živio i radio.

Zato ćemo u prvom delu izložiti razvoj pravne misli krajem 19. i početkom 20. veka, ograničavajući se samo na pravnu misao u Nemačkoj i Francuskoj, jer kao što je napred rečeno prof. Tasić se u mnogome naslanjao na rezultate Nemačke i Francuske pravne nauke. U drugom delu, kroz analizu knjiga, članaka, prikaza i sitnih priloga o slučajevima iz sudske prakse, izložićemo neke ideje prof. Tasića o tumačenju zakona. Unapred smo svesni činjenice da će ovaj rad jedva i moći da ukaže na neke momente koji se moraju imati u vidu kad se posmatra tumačenje prava prof. Tasića, očekujući svestranu i sistematsku obradu ovog problema u budućnosti.

I. — Razvoj pravne misli u Nemačkoj i Francuskoj krajem 19. i početkom 20. veka. — U pravnoj nauci i jurisprudenciji, u prvoj polovini 19. veka, u načinu tumačenja i obrađivanja prava, u Nemačkoj vlada doktrina o »logische Geschlossenheit des Rechts«¹⁰⁾ koja se u Francuskoj pravnoj nauci transformiše u formulu o samodovoljnosti postojećeg pozitivnog

9) Između dva svetska rata Borislav T. Blagojević objavio je članak »Pojam prava u sistemu profesora g. dr. Đorđa Tasića«, Branik, 11/1935, str. 507-516.

10) Prof. Milivoje Č. Marković smatra da bukvalni prevod ovog izraza, »logička zatvorenost zakona«, ne kaže ništa. Smisao ovog izraza je: »savršena potpunost pravnog sistema kao jedne logičke celine, za čije razumevanje, tumačenje i funkcionisanje nije potrebno ništa drugo do primena formalne logike.« V. generalne klauzule (Fragmentarna skica za studiju o pravnom standardu), Zbornik radova Pravno-Ekonomske fakulteta u Nišu, Pravni odsek, 1968, VII sveska, str. 19 nap. 52.

»prirodno-istorijske« metode u pravu, već Ihering iz druge faze 'svog razvoja, Ihering autor dela »Borba za pravo« i »Cilj u pravu«. Pravo se razvija u borbi suprotnih društvenih snaga za izvesne interese, te je prema tome pravo samo skup izvesnih interesa zaštićenih od države, a ne proizvod nekih moralnih premisa. »Cilj je tvorac svega prava«. Bez obzira na izvesne nedostatke, nije uočio da se pod »društvenim interesima« kriju interesi vladajućih klasa, Ihering je svojim učenjem utro put teleološkim sociološkim pravnim shvatanjima.

Na samom kraju veka, 1899 godine, pojavilo se magistravno delo Geny-a »Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif« koje otvara novu eru u pravnoj nauci, srušivši kao kulu od karata sve ono što je dotle bilo smatrano kao dogma. Geny je pokazao da izolovanost prava, njegova logička zatvorenost i savršenost, kao i svemoć zakonodavca, jesu samo netačne karakteristike prava kao društvene pojave. U Nemačkoj, Interessenjurisprudenz, Freirechtslehre ili Freirechtsbewegung i Soziologische Jurisprudenz, iznose na videlo sve ono veštačko, nenaučno, sholastičko što su u sebi krile dotad vladajuće doktrine. Bez obzira na izvesne razlike među njima, u pojedinostima,¹⁴⁾ sva ova učenja imaju jedno zajedničko: a) odlučna borba protiv shvatanja da logika mora i može ostati jedino oruđe pravne nauke i, b) pravno pravilo je jedan sociološki fenomen, ne samo akt volje, pa su zbog toga od velikog značaja za sadržinu pravnog pravila ekonomski, politički i uopšte društveni uslovi života. Drugim rečima, isključiva upotreba logike je uvek najbolji put da se u primeni prava dođe do formalizma, s obzirom na pojavu večite transformacije u društvu, raznovrsnost i kontradiktornost manifestacija društvenog života. Razmak između društvenih odnosa i prava se smanjuje ako se pravo tumači teleološki. Zakon ne sadrži celokupno pozitivno pravo. Zakonski tekst je samo jedan pokušaj (ili priprema) za ostvarenje pravnog poretka koji će tek delatnost sudije i teleološko tumačenje pretvoriti u pravo. Sudiji je konačno priznata staralačka uloga. Dato mu je pravo da putem tumačenja popunjava pravne

Miodrag Tucaković kao opšte karakteristike škole Egzegeze navodi sledeće: a) kult zakonskog teksta; b) oduhotvorenje zakonskog teksta namerom zakonodavca; c) etatički karakter škole; d) oduhotvorenje viših pravnih principa koji u praksi ne znače ništa; e) klanjanje pred veličinama pravne nauke. V. Škola egzegeze i njena kritika, Beograd, 194. U stvari autor se u opisu ove škole služi delom Bonkaza (Julien Bonnecase: L'Exégèse en droit civil, Paris, 1924), a u kritici delom Zenija (Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif).

Iz vrlo obilne literature o školi egzegeze, pored ove navedene, videti na našem jeziku: Đorđe Tasić, Francuska pravna misao od 1804 do 1880. škola egzegeze i njeni predstavnici; Preteče »naučne« škole, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1933, novembar, str. 353-364; Isti, Francuska pravna misao od 1880 do danas. Naučna škola i njeni predstavnici, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1933, decembar, str. 456-472; Božidar S. Marković, O metodi u privatnom pravu, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, februar, specijalno str. 110-113; Miodrag Tucaković, Škole o interpretaciji prava, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1936, decembar, str. 543-559.

14) U pomenutom članu prof. Miliivoje Č. Marković na str. 22 prim. 63, pravi razliku između Interessenjurisprudenz i Freirechtsbewegung koji se često mešaju. Interessenjurisprudenz vodi borbu protiv Begriffsjurisprudenz, i u tome se slaže sa Freirechtsbewegung. Međutim, ona vodi borbu i protiv Freirechtsbewegung, jer smatra da je sudija podčinjen zakonu sve dotle dok zakon postoji, i da nesme da ispravlja zakonske norme (sem u izuzetnim slučajevima), dok Freirechtsbewegung traži puno oslobođenje sudije od zakona.

prazne (les lacunes des lois, Lücken im Rechts) na koje nailazi u primeni ili izvršavanju zakona, jer je zakonodavac ne samo slučajno, već možda i svesno, planski, propustio da predvidi i reguliše sve društvene odnose, ili ih je samo napomenuo ostavljajući sudiji njihovu bližu ocenu i rešavanje. Sudija više nije logična mašina, »automat«, bez imalo slobode pri tumačenju — sudija je zakonodavčev saradnik.

II. — Neka shvatanja profesora Tasića o tumačenju prava. —

U ovom drugom delu izložićemo ona shvatanja profesora Tasića o tumačenju prava, gde se obračunava sa tradicionalnim ili klasičnim teorijama o tumačenju. Pored toga, daćemo § opis svih radova prof. Tasića o tumačenju prava. Trudili smo se da ovim popisom radova obuhvatimo sve radove, iako propusta sigurno ima, i pored velikih teškoća da dođemo do svih potrebnih knjiga i časopisa.

(1) Šta je i gde profesor Tasić objavio o tumačenju prava. — Na samom početku naučnog rada, 1920 godine, u svojoj prvoj knjizi (doktorskoj tezi) »Problem opravdanja države«, prof. Tasić počinje da razmatra neka pitanja tumačenja zakona. Daje prilično uspešno kritiku teorije volje i sa tog stanovišta raspravlja: položaj sudije prema zakonu, analogiju, praznine i dr. (Problem opravdanja države, str. 71-85).

U prvom izdanju »Uvoda u pravne nauke« (1935 godine), tumačenje zakona određuje u drugom odeljku trećeg dela (str. 219-238). Raspravlja sledeća pitanja: Pojam tumačenja; bukvalno i »logično« tumačenje; istorijski pogled na metod tumačenja (str. 219-222); Metodi ili škole tumačenja (str. 222-229); Ekstenzivno i restriktivno tumačenje (str. 230-231); Analogija (str. 231-234) i Praznine (str. 234-238).

U drugom izdanju Uvoda u pravne nauke (1938 godine), koje je prilično skratio uprošćavajući problematiku u nameri da pogodi nivo prosečnog studenta prve godine studija, partije o izvorima i tumačenju ostaju i dalje najvažnije. U predgovoru drugom izdanju prof. Tasić ktže da partije o izvorima prava i tumačenju nije mogao da izostavi jer su od bitne važnosti za praksu, ali takođe i za studije u školi.¹⁵⁾

U trećem izdanju Uvoda u pravne nauke (1941 godine), jednoj od poslednjih publikacija pre tragične smrti, problem tumačenja obrađuje mnogo šire nego ranije i posvećuje mu ceo treći odeljak opšteg dela.¹⁶⁾ Postavlja i analizira niz novih problema o tumačenju, a mnoga pitanja samo načeta u prvom izdanju sada dobijaju puniju i svestraniju obradu. Obradio je sledeća pitanja: Pojam tumačenja. Značaj jezika (str. 80-87); Škole (ili teorije) o tumačenju (str. 87-98); Naš građ. zak. o tumačenju i naša sudska praksa (str. 98-99); Ekstenzivno i restriktivno (šire i uže) tumačenje (str. 100-102); Analogija (str. 102-106); Praznine (str. 106-110); Tumačenje krivičnih zakona (str. 111-112) i Tumačenje pravnih poslova (str. 112-114).

15) Nislo pregledali drugo izdanje Uvoda u pravne nauke, jer njime ne raspolaže Biblioteka Pravnog fakulteta u Nišu.

16) Prof. Tasić je tumačenje zakona u trećem izdanju Uvoda u pravne nauke obradio na 34 strana, dok je u prvom izdanju problemu tumačenja posvetio svega 20 strana, mada je treće izdanje Uvoda u pravne nauke kraće za čitavih 100 strana od prvog izdanja.

Osim toga, prof. Tasić je objavio i više rasprava i članaka o tumačenju zakona u Arhivu za pravne i društvene nauke, Braniču i Pravosuđu: Analogija, Branič, 5/1934, str. 247-255; Da li sudovi treba da ispitaju i da li ispituju prethodne radove, Pravosuđe, 1935, april, str. 295-300; Francuska pravna misao od 1804 do 1880. Škola egzegeze i njeni predstavnici; Preteče »naučne« škole, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1933, novembar, str. 353-364; Francuska pravna misao od 1880 do danas. Naučna škola i njeni predstavnici, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1933, decembar, str. 456-472; Interesna jurisprudencija, Arhiva za pravne i društvene nauke, 1934, septembar, str. 181-201; Ima li praznina u pravu i zakonima, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, mart, str. 185-190; Metodi ili škole tumačenja, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1935, april, str. 281-287; Konstruktivna jurisprudencija u oblasti tumačenja. U čemu se ona sastoji, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, juni, str. 461-473; O prirodi interpretativnih zakona, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1920, decembar, str. 363-366; O tumačenju krivičnopravnih i finansiskih zakona. Problem analogije, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1935, juli-avgust, str. 1-12; Subjektivne i objektivne teorije o volji kod pravnih poslova, Branič, 4/1935, str. 139-142; Važnost zakona izvornika pri tumačenju, Pravosuđe, 1938, mart, str. 291-294. 1. Značaj jezika pri tumačenju, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1938, mart, str. 273-278.

Poseban značaj i doprinos tumačenja imaju i njegovi prikazi nemačke i italijanske literature o tumačenju: Heinrich Stoll. Begriff und Konstruktion in der Lehre der Interessenjurisprudenz. Arhiv za pravne i društvene nauke, 1932, mart, str. 243-248; Heinrich Stoll. Juristische Methode. Arhiv za pravne i društvene nauke, 1935, januar, str. 79-81; Heck. Begriffsjurisprudenz und Interessenjurisprudenz (Polemika Hecka sa Baumgartenom), Arhiv za pravne i društvene nauke, 1932, maj, str. 406-409; Paul Oertmann. Interesse und Begriff in der Rechtswissenschaft. Arhiv za pravne i društvene nauke, 1932, juni, str. 483-489; August Hegler. Zum Aufbau der Systematik des Zivilprozessrechts. Festgabe für Heck. Rümelin. Schmidt, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1932, juni, str. 489-490. i Norberto Bobbio. L' Analogia nella logica del diritto, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1940, juli-avgust, str. 150-154.

Od brojnih manjih priloga posvećenih tumačenju, pomenaćemo samo neke: Propisi predosnove Građanskog zakonika o tumačenju zakona, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1940, juli-avgust, str. 85-88; Dve metode dva različita rezultata. Primer iz Vidovskog ustava, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1940, juli-avgust, str. 89-91; Stanko Frank, Analogie und fiktien im strafrecht (prikaz), Arhiv za pravne i društvene nauke, 1939, februar, str. 177-179; Ž. M. Perić, o školama u pravu (beleška), Arhiv za pravne i društvene nauke, 1923, knjiga XXIV, str. 65-66; Leonid Pitamic, Some aspects of the problem of interpretation (beleška), Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, mart, str. 276, itd.

(2) Klasifikacija škola ili teorija o tumačenju koju čini prof. Tasić.

— Sve škole ili teorije o tumačenju zakona prof. Tasić je svrstao u dve grupe teorija ili u dva različita pravca tumačenja zakona, dijametralno suprotna po svojim osnovnim karakteristikama. U jednu grupu teorija o tumačenju prof. Tasić svrstava klasične ili tradicionalne teorije tumačenja

(Egzegetička škola, Begriffsjurisprudenz) i subjektivističku metodu tumačenja (istraživanje zakonodavačeve volje). Drugu grupu teorija o tumačenju čine socijaloške, objektivne, evolucionističke teorije. U daljem izlaganju, ove teorije pomenućemo samo onoliko koliko je potrebno da se može pratiti i razumeti misao profesora Tasića o tumačenju zakona, trudeći se da svedemo na minimum ponavljanja, koja su nužna, sa prvim delom ukoliko je to moguće.

Kasnije, razvijajući se kao pravni pisac, razvija teoriju tumačenja zakona do jednog od najvažnih elemenata teorije prava, naročito u svom udžbeniku »Uvod u pravne nauke«.

a) Tradicionalne ili klasične teorije o tumačenju veruju u potpunost i zatvorenost zakona ili formalnih izvora prava; kao i to da se uz pomoć logičkih konstrukcija mogu izvući sva rešenja potrebna u praktičnom životu. Prema tome, pravni sistem je bez praznina, jedna zatvorena logička celina, sama sebi dovoljna. Jedan. ljudski odnos ima pravno obeležje samo ukoliko može naći pomena i opravdanja u pisanom zakonu. Formalna logika je jedini instrument tumačenja prava. Sudija može izvlačiti rešenja samo putem jedne čiste logičke operacije. Izvor prava je samo zakon, jer svi ostali izvori prava, ako se dopuštaju, jesu samo refleksi zakona, tj. nalaze se sadržani u njemu. Kao što vidimo, jednu grupu teorija, po prof. Tasiću, čine pristalice konstruktivne metode i oni koji veruju da su izvori prava samo zakoni ili formalni izvori priznati od zakonodavca. Ova je veza prirodna, ističe prof. Tasić, jer ko veruje u potpunost pravnog poretka obično je traži u zakvnima ili formalnim izvorima prava. Zakonodavac je autoritet u koji se ne sumnja. Govori se o svemoći, sveznanju i sveprisutnosti njegove volje. On je sposoban da predvidi sve odnose u društvu i reguliše opštim pravilima. U zakonu je izjavljena njegova volja, koju pri tumačenju treba tražiti i naći. Sudija ima za zadatak da tu volju stvarno i nađe. Pri tome, treba izabrati onaj smisao koji je zakon imao u času kad je bio donet, jer ako se uzme da treba utvrditi stvarnu zakonodavčevu volju, prirodno je da to bude volja u momentu kad je zakon bio izdat.¹⁷⁾

b) Druga grupa teorija o tumačenju zakona stoji na gledištu da za zadovoljenje tzv. legitimnih potreba pravnog života nije dovoljan samo pisani zakon (pravo se ne sadrži samo u zakonu), kao i to, da u pisanom pravu postoje praznine. Logika se skida sa pijadestala svemogućnosti — »nema logike na svetu koja može izvući iz tekstova ono čega u njima nema«.¹⁸⁾ Sudija je pri tumačenju sada mnogo slobodniji, jer ne traži volju zakonodavca u psihološkom smislu, nego ona rešenja koja se objektivno uzevši mogu smatrati za najbolja, najpravilnija, najcelishodnija. U ovu grupu teorija o tumačenju zakona prof. Tasić je svrstao i one teorije koje smatraju da pri tumačenju treba izabrati onaj smisao koji zakon ima u momentu kad se primenjuje.¹⁹⁾

17) V. Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 225, Metodi ili škole tumačenja, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1935, april, str. 283.

18) Isto.

19) U ovoj poslovnoj tački prof. Tasić se razilazi sa gledištem koje zastupaju neki predstavnici Interesne jurisprudencije.

Mnogi pravni pisci suprotnosti koje postoje između ove dve grupe teorija o tumačenju predstavljaju tako, kao da prva grupa teorija o tumačenju obezbeđuje samo interes sigurnosti u društvenim odnosima, a druga grupa teorija o tumačenju samo interes prilagođavanja društvenim odnosima u njihovom razvoju. Prof. Tasić takvo oštro suprotstavljanje smatra preteranim, jer i sigurnost traži prilagođavanje, a u prilagođavanju ne može da se ide dotle da nestane svakog pravila i, prema tome, sigurnosti. Tasić smatra da se te suprotnosti koje postoje između ovih grupa teorija o tumačenju mogu pretstaviti i kao suprotnosti između konzervativnog stava (imati više poverenja prema autoritetu zakonodavca) i naprednog stava (voditi više računa o društvenim potrebama).²⁰⁾

Isto tako, preterano je suprotstavljanje koje se čini kao suprotnost između racionalizma i evolucionizma (iracionalizma), jer evolucionizam ne isključuje aktivno učešće razuma i moć da čovek predviđa do izvesne mere. To suprotstavljanje je donekle moglo imati opravdanja samo onda kad se u teoriji, ako ne i u praksi, insistiralo samo na logici, konstrukcijama, dedukciji.²¹⁾

Sto se tiče toga koje gledište treba usvojiti, prof. Tasić bez ikakvih rezervi opredeljuje se za gledišta druge grupe teorija o tumačenju zakona. Ako se pogleda njegov rad na tumačenju zakona provlači se kao crvena nit: kritika dogmatizma starih škola (Egzegetičke škole i Begriffsjurisprudenz) i subjektivističke metode tumačenja (istraživanje zakonodavčeve volje). Tasić odbacuje samodovoljan logičko-mehanički sistem zaključivanja (logičizam) pri posmatranju gramatičnog (bukvalnog) i logičkog tumačenja, ekstenzivnog i restriktivnog, pravila exceptiones sunt strictissime interpretationes i tumačenja analogijom. Prof. Tasić se opredeljuje za evolucionističko i objektivno tumačenje.

Od svih škola i metoda druge grupe o tumačenju zakona prof. Tasić je najbliži po svojim osnovnim stavovima Interessenjurisprudenz, jurisprudenciji interesa ili interesnoj jurisprudenciji. U stvari, Tasićevo gledište u suštini ide za modernim pokretom tumačenja, ali se odlikuje izvesnom odmerenošću prema ekstremnostima škole slobodnog prava i ekstremnostima nekih predstavnika interesne jurisprudencije ili nekih predstavnika Digeve i Zenžjeve koncepcije u francuskoj. Cilj kritike prof. Tasića i to treba naročito naglasiti, nije bio toliko da se unište učenja tradicionalnih škola o tumačenju, koliko da se izbegnu krajnosti u koje su škole padale, prihvatajući ono pozitivno u njima.

Interesna jurisprudencija, po mišljenju prof. Tasića, zauzima »srednje mesto između škole »slobodnog prava« (freies Rechts) i jurisprudencije deduktivne, logičke (Begriffsjurisprudenz)«²²⁾ odnosno predstavlja »odlučnu, ali umerenu reakciju u koliko se tiče autoriteta zakona«.²³⁾ Dok evolucionistička škola i škola slobodnog prava govore o pravu kao di-

20) V. metodi ili škole tumačenja, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1935

21) Isto.

22) V. Đ. Tasić, H. Stoll, Begriffs und Konstruktion in der Lehre der Interessenjurisprudenz, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1932, mart, str. 243.

23) V. Interesna jurisprudencija, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, septembar, str. 181.

namičnoj pojavi, o vezi prava i društva, o stalnoj potrebi da se pravo prilagođava promenama u društvu, dotle se interesna jurisprudencija isključivo bavi pitanjem, u čemu se sastoji sadržina i suština pravnih propisa. I to čini na najbolji mogući način, jer govori da su »pravni propisi izraz odnosa interesa ljudi, podudarnosti njihovih interesa i suprotnosti njihove«, da pravni propisi »izražavaju različite težnje koje idu uporedo, popunjuju se ili se sukobljavaju, i mi smo, prema tome, preko pravnih propisa u zarištu životnih odnosa.«²⁴⁾

Odbacivši zabludu logičko-konstruktivne metode, zabludu da je pravo jedan sistem pojmova koji se mogu dobiti samo dedukcijom, i da je, pri tom, jedino važno naći zgodnu konstrukciju, koja se može uklopiti u sistem, interesna jurisprudencija proširuje oblast ispitivanja pravnika, pokazujući na neodređenost, nepotpunost nedovoljnu razgraničenost interesa itd. Na taj način, mi smo »stalno okrenuti od početka do kraja, u svima momentima, ka praktičnoj strani i smislu pojmova i principa.«²⁵⁾ Sudija postupa stvaralački kad popunjava praznine jer ih ne popunjava uz pomoć konstrukcija, već merenjem i ocenjivanjem vrednosti interesa u pitanju. Isto tako, pravni pojmovi postaju jasni i određeni samo ako se uzme u obzir praktična vrednost ili važnost lica, stvari, događaja drugo.²⁶⁾

Vođenje računa o praktičnim posledicama rešenja znači, u mnogim slučajevima, prelaženje preko bukvalnog tumačenja tekstova, pa čak i izvesne njegove popravke, naročito u slučajevima pogrešnog izražavanja zakonodavca. Interesna jurisprudencija zakonodavca spušta na zemlju. Zakonodavac je čovek, kao i svaki drugi čovek sa svim manama i vrlinama, koji prema tome ne mora uvek da vodi dovoljno računa o svim interesima, i da uvek uzima u obzir sve interese, jer će uvek konkretno životno iskustvo biti bogatije od apstraktnih pravila. Interesna jurisprudencija je naklonjena jednom širem tumačenju.²⁷⁾

Prof. Tasić ne odriče svaki značaj supsumciji i konstrukcijama, kao što to čine neki predstavnici interesne jurisprudencije (kao na primer Heck).²⁸⁾ Tasić je samo protiv supsumcije shvaćene formalno logički, analitički. Nije tačno, kaže Tasić, da je pravilo pod koje se podvodi konkretan

24) Isto, str. 182.

25) Isto, str. 183.

26) Logičistička jurisprudencija se zadovoljava samo formalno-logičkom primenom pravnog stava na činjenice, pri čemu je sudija najviše mogao da izabere jednu od više mogućih konstrukcija. Ona je polagala na izraz, na formu konstrukcija. Interesna jurisprudencija naprotiv zahteva da sudija pri tumačenju postupi stvaralački, ocenjujući, mereći i određujući vrednosti. U svakom pravnom pravilu treba naći njegovu interesnu sadržinu. Zatim treba ispitati da li konkretan pravni slučaj sadrži ovo interesno stanje, i zatim se pravno pravilo primenjuje na ovaj slučaj.

27) To ne znači da interesna jurisprudencija u potpunosti odbacuje istraživanje same volje. Naprotiv, kaže ona, kod izvesnih pravnih poslova, volja se mora tumačiti onakva kakva je. Na primer, izjava poslednje volje. Ili, kod dvostranih pravnih poslova. Ovo vođenje računa o voljama stranaka predstavlja samo ostvarenje interesa saobraćaja, jedne od granica interesnoj jurisprudenciji. O ovome i drugim granicama interesne jurisprudencije, vidi, naročito strane 192 i 193, kao i primedbu 1 na str. 193, u članku: Interesna jurisprudencija, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, sveska za septembar.

28) O teoriji Hecka o ekvivalenciji konstrukcija vidi: Interesna jurisprudencija, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, septembar, str. 193-195.

slučaj uvek određenje, da je samo podvođenje jedna čisto logička operacija, i da se pri utvrđivanju konkretnog mogu izbeći ocenjivanja.²⁹⁾ Supsumcija je nužna i potrebna, jer pojmovi koje zakonodavac stvara imaju smisla samo onda kad se može iz njih nešto deducirati, sigurno u interesu sigurnosti i uprošćenosti, ali ne kao pojmovno logička nego se mora shvatiti teleološki na osnovu poređenja interesa. Tasić je protiv deduciranja iz jednog konstruisanog pojma, odnosno iz viših pojmova i apstraktnih formula bez ispitivanja interesnog položaja, odnosno bez vođenja računa o praktičnim posledicama rešenja.^{30) 31)}

Na taj način aktivnost sudije se širi i jurisprudencija postaje faktor koji ne samo primenjuje, nego koji i dalje izgrađuje zakon, kao pravi zakonodavčev saradnik. Jurisprudencija izvlači, idući za ciljevima koji su vodili zakonodavca ili koji su ga mogli voditi, na svetlost dana i latentno sadržane mogućnosti u zakonu. Sudija postaje aktivni stvaralac pravde u jednoj društvenoj zajednici s obzirom na njegovu aktivnu ulogu u oblikovanju pravnih odnosa.

Ova aktivna stvaralačka uloga sudije ne protivi se principu podele vlasti. Princip podele vlasti ne negira aktivnu saradnju nižih organa, nego samo to da niži organi od zakonodavnog ne mogu donositi opšte odredbe, kao što su zakoni. Naime, ako u samoj prirodi stvari leži da prilikom primene zakona na konkretne slučajeve, ima izvesnog stvaranja, onda princip podele vlasti to i obuhvata, odnosno po njemu se to i podrazumeva. Princip podele vlasti treba shvatiti u granicama ove stvarnosti. Ne bi smo smeli u ime jednog principa, koji služi jednom praktičnom cilju (pruža garantiju zakonitosti) ne priznati sudiji tu aktivnost, ako se ona pokazuje neophodnom i korisnom.³²⁾

Uzimajući kao dobro ono tumačenje koje odgovara potrebama u momentu kada se zakon primenjuje, prof. Tasić se time suprotstavlja nekim predstavnicima interesne jurisprudencije. Tasić kaže: »Kad se stane na gledište objektivne teorije, kakva smisla ima vezivati se za momenat donošenja zakona, ako su se prilike znatno promenile. Izgleda nam mnogo doslednije priznati volju zakonodavčevu kao izvor prava i nju pronaći. Međutim, slobodna ocenjivanja sudije neizbežna su i kad se ispituje smisao zakona u vezi s prilikama vremena kad je zakon bio donet, jer sve to sudija mora istraživati sociološki. Udaljenost u vremenu čini još i veće teškoće i unosi neodre-

29) V. Konstruktivna jurisprudencija u oblasti tumačenja. U čemu se ona sastoji, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, juni, str. 461-462.

30) Isto, str. 462-463.

31) Treba voditi računa o jednoj veoma važnoj činjenici, da odbacivanje logičko-mehaničkog sistema zaključivanja (logieizma) ne znači da Tasić negira svaki uticaj i značaj logike pri tumačenju. Naprotiv, smatra da je jedan od elemenata sa kojim pravnik operiše »logična veza propisa«, i da nam to omogućuje, posmatrajući propise u sistemu, da ne činimo protivrečnosti. Drugim rečima, treba samo voditi računa da logika ne ode »iznad života, preko života i na suprot životu«. Logika »treba da ide za životom, za potrebama života«.

32) V. Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 77-78; Sudska praksa, Pravosuđe, 19-20/1933, str. 752-759.

đenosti«.33) I dalje, »teorija, koja smatra da su bitno u jednom propisu interesi i »interesni položaj«, može da tumači zakone evolucionistički, tj. prema smislu i značenju koje može imati propis u momentu tumačenja. Ako se ide odista za interesima, onda ima smisla ići za njima kakvi su oni u času primene. U prkos istoriskom tumačenju, iz prirode ove škole izlazi ipak jedno slobodnije tumačenje. Zakonodavčeva volja tu ne može biti shvaćena kao psihološka, već u normativnom smislu, i poslušnost to je poslušnost »mislećeg« bića, poslušnost razuma, jer se pri primeni ima da gleda na to da se posluži što boljem ostvarenju interesa, zaštićenih od zakona«.34)

(3) **gramatičko tumačenje i njegovo mesto u sistemu tumačenja.** — U teoriji se dugo verovalo da se pri tumačenju smisao zakona može naći držeći se samo značenja reči, i to, prema pravilima jezika. Drugim rečima, gramatičko tumačenje se smatralo samostalnom metodom tumačenja i, kao takvo, suprotstavljalo logičkom tumačenju. Prof. Tasić ovo gledište teorije tumačenja je podvrgao oštroj kritici.³⁵⁾

Teorije koje traže da se pri tumačenju držimo samog izraza kao takvog, slova zakona³⁶⁾ »nisu tačne po prirodi stvari, kaže prof. Tasić, jer je jezik takav da ne pruža dovoljno oslonca za smisao«.37) Nema sumnje, jezik je najznačajnije i najbolje sredstvo izražavanja, ali ipak nedovoljno, jer u većini slučajeva ne obezbeđuju potpuno poklapanje onoga što se htelo (psihološki, stvarno) i onoga što se reklo, izrazilo. Zato smo prinuđeni da uzimamo u obzir i druga sredstva izražavanja, ali i druge momente (objektivne ili psihološke) da bi smo došli do smisla.³⁸⁾

Nedovoljnost gramatičkog tumačenja, kao samostalnog metoda, proizilazi, po rečima prof. Tasića, pre svega, usled izvesne neodređenosti i relativnosti reči, izraza, pojmova, kako pravnih tako i onih koji sami po sebi nisu pravni. Lingvisti su dugo ukazivali »da reči u svome značenju variraju prema situacijama«.39) ali dugo bez odjeka u teoriji tumačenja. »Vrednost reči (njeno značenje) je »aktuelno«, kažu oni, što će reći da zavidi od okolnosti u kojima je upotrebljena (kontestu)«.40) Reči menjaju svoje značenje prema sredini (grupi, polovima, naciji, kraju, individui). Sve to pokazuje da reč sama po sebi nije dovoljna da se ljudi otkrivaju jedan drugome i da zasnivaju međusobne odnose. Pri sporazu-

33) V. Metodi ili škole tumačenja, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1935, april, str. 285; Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 227.

34) V. Interesna jurisprudencija, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, septembar, str. 183.

35) O tome v.: Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 7-8 i 219-222; Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 83-86; Značaj jezika pri tumačenju, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1938, mart, str. 273-278.

36) Zanimljivo je da pristalica ovakvog tumačenja ima i među teoretičarima »slobodnog prava« i sociološke orijentacije, kao i među onima koji su tražili da se pri tumačenju držimo prave (psihološke) volje zakonodavčeve. Istovremeno, svaki sa svog stanovišta, ukazuje na nedovoljnost takvog tumačenja.

37) V. Značaj jezika pri tumačenju, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1938, mart, str. 274.

38) Isto, str. 273.

39) Isto, str. 275.

40) V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 84.

kao bića sa celokupnom svojom sadržinom. Prema tome, pri tumačenju se ne možemo osloniti isključivo na reči, jer bi često dolazili do nemogu-

mevanju sa ljudima mi ne možemo sve reći, često govorimo sa nekim pretpostavkama. Zato su potrebni i nužni i poverenje i dobri običaji pri sporazumevanju ljudi. Znači, u odnose ljudi ne ulaze samo rečju, nego kao bića sa celokupnom svojom sadržinom. Prema tome, pri tumačenju se ne možemo osloniti isključivo na reči, jer bi često dolazilo do nemogućih, pa čak, i apsurdnih rezultata.⁴¹⁾

Pored toga, treba stalno imati na umu i čovekovu prirodnu nesavršenost, pa i nemoć da u svakom slučaju potpuno adekvatno izrazi svoje misli. Zatim, ljudi često ne mogu sve da predvide, ne znaju uvek tačno šta hoće, a često pred njih mogu da iskršnu pitanja kojih uopšte nisu bili svesni. Isto tako, zakonodavac, kao i svi ljudi, ne upotrebljava uvek dosledno jednu reč u istom značenju.⁴²⁾ Ako bi i pored toga išli samo za rečima često bi dolazili do nelogičnih zaključaka.

Prof. Tasić potseća na još jednu važnu činjenicu, dugo zanemaranu od pravnikā, da evolucija jezika (u smislu sužavanja ili proširivanja značenja reči) ima svoj sopstveni put i svoju sopstvenu zakonitost, nezavisnu od zakona koji ima za cilj da reguliše odnose među ljudima.⁴³⁾

Isto tako, treba se osloboditi iluzije da će se svi ovi nedostaci jezika moći ukloniti stvaranjem nekog racionalnog, logičkog i preciznog jezika, upozorava nas prof. Tasić.⁴⁴⁾

Neodređenost i relativnost izraza odnosno pojmova, kao i nemogućnost čoveka da se potpuno i na jedan apsolutno adekvatan i veran način izrazi, proizvodi, pri tumačenju, s jedne strane, izvesno stalno razilaženje volje i izraza i, s druge strane, određenu stvaralačku aktivnost tumača pri tumačenju.^{45) 46)}

41) Na primer, u § 388 francuskog krivičnog zakonika, koji govori o krađi konja, upotrebljena je množina: konja (chevaux). Tumačeći čisto jezički, proizilazi da krađa postoji samo onda kada se ukradu najmanje dva konja, a ne i onda kada se ukrade samo jedan konj. V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str.83.

42) Evo šta o tome kažu dva poznata francuska pisca (civilista) Kolen i Kapitan, govoreći o Code civil-u (za koga se smatra da je remek delo jezičkog izražavanja): Reči su upotrebljene sa različitim značenjem prema članovima i kadkad čak u jednom istom članu, na primer izrazi: treće lice, akt, osnov (titre), pogreška, ništavnost, i još puno izraza, međutim, bitnih. Dovoljno je prelistati indeks pa da se nađu skoro na svakoj strani, primeri duplog i troduplog smisla iste reči. V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 85.

43) V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 85; Značaj jezika pri tumačenju, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1938, mart, str. 276-277.

44) V. Značaj jezika pri tumačenju, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1938, mart, str. 277-278.

45) Tumačenje u pravu ne može se izgraditi samo na psihološkoj volji. Mada, ono ima za polaznu tačku volju, ipak u pravu, volja je data socijalno, u međusobnim odnosima ljudi, kao članova društvene zajednice. Što će reći da se pri tumačenju mora uzeti u obzir i izvestan objektivni moment odnosno pravo prelazi u opšte socijalnu oblast, po nekima u oblast »opšte volje«, a po Tasiću, u oblast konodavnopravna komisija Savezne skupštine 23. 4. 1965. g. (Sl. l. SFRJ br. 23/65.). Istu formulaciju sadrži i dosadašnji Nacrt ZOB, a preuzeli su je i zakoni o braku no je da suprug, koji zlonamerno ili bez opravdanih razloga napušta drugog supruga, »opštih vrednosti i društvenih sistema«. O samom odnosu subjektivnog i objektivnog tumačenja, prof. Tasić kaže, da nas subjektivno tumačenje ne može da liši svakog objektivnog kriterijuma, a objektivno da nas potpuno odvoji od volje. Opređeljujemo se za ono tumačenje u zavisnosti od toga koju važnost dajemo socijalnim momentima. Tasić napominje, da razlika može biti samo u stupnju da li ćemo biti bliži pravoj volji ili nekim objektivnim socijalnim razlozima. V. Uvod u pravne

Na osnovu svega onoga što je napred rečeno prof. Tasić konstatuje »da se ne može bez reči, i da se moramo kretati u granicama mogućeg smisla reči«⁴⁷⁾ izvlačeći puno stvari iz samih reči »prema značenju koje su one u društvu dobile«⁴⁸⁾ Ali, i to, da je »jezik (tekst) samo sredstvo izražavanja i da se zbog toga, smisao zakona ne nalazi pomoću gramatičkog tumačenja, držeći se samo značenja reči«⁴⁹⁾ Dakle, »gramatičko tumačenje može biti samo prva faza u tumačenju, pošto se moramo kretati u okviru mogućeg smisla reči«⁵⁰⁾ odnosno »može biti samo pretstupanj ili prvi stupanj jednog opravdanog tumačenja, logičkog«⁵¹⁾

Prema tome, samo gramatičko tumačenje nije dovoljno da se dođe do smisla zakona, nego se moraju potražiti i neki momenti izvan jezika (u volji ili nekim objektivnim razlozima i činjenicama i razume se, vezujući jedan propis sa drugim.⁵²⁾

(4) **Subjektivna i objektivna teorija o tumačenju.** — Subjektivna teorija o tumačenju je stajala na gledištu da pri tumačenju treba tražiti volju zakonodavčevu, shvaćenu bukvalno, u psihološkom smislu. Prof. Tasić ovo shvatanje subjektivne teorije o tumačenju izlaže oštroj kritici, u nizu svojih radova, od samog početka pa do kraja svog naučnog rada na tumačenju.

»Istina je, kaže prof. Tasić, da tumačeći zakone govorimo o volji zakonodavčevoj, čak i mi, koji smo protiv te teorije. Ali šta u istini podrazumevamo pod voljom zakonodavčevom? Ako ćemo iskreni biti, priznaćemo da se mi i ne trudimo da pronađemo stvarnu, istorijsku volju zakonodavčevu, nego je **mi sami konstruišemo**. Mi svi pravnici govorimo o »volji« zakonodavčevoj ali volja o kojoj govorimo i na koju mislimo druga je nego psihološka.⁵³⁾

Zakon je svakako izraz volje, i on stvarno stoji u vezi sa njom, ali ostaje otvoreno pitanje koja je to volja, i gde je ta volja. Gde je volja zakonodavca u psihološkom smislu, pita se Tasić, kad u donošenju zakona očestvuje mnogo ljudi, kad svako od njih razume zakon na svoj način, i kad su im mišljenja često protivurečna. Mnogo puta se može utvrditi da zakonodavac nije imao nikakve misli o jednom pitanju. Pa i u onim režimima gde je nadležna samo jedna volja (apsolutni monarh u

nauke, III izdanje, str. 113-114, i Značaj jezika pri tumačenju, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1938, mart, str. 278, i Subjektivne i objektivne teorije o volji kod pravnih poslova, Branič, 4/1935, str. 139-142.

46) O samoj stvaralačkoj aktivnosti tumača pri tumačenju usled nemoći čoveka kao i usled neodređenosti i relativnosti pravnih pojmova vidi: Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 220-221.

47) Značaj jezika pri tumačenju, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1938, mart, str. 274.

48) Isto, str. 278.

49) Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 83.

50) Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 83 i Značaj jezika pri tumačenju, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1938, mart, str. 274.

51) V. Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 224 i Metodi ili škole tumačenja, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1935, april, str. 282.

52) O tumačenju u sistemu, odnosno logičkom tumačenju vidi: Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 221-222.

53) V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 91.

apsolutnoj monarhiji), isključeno je da ona zna sve zakone, čak i po njihovim glavnim idejama. Gde je volja zakonodavca, kad je ona pogrešno izražena?⁵⁴⁾

Volja zakonodavca u psihološkom smislu ne može se otkriti ni ispitivanjem prethodnih radova (materijala).⁵⁵⁾

Subjektivna teorija o tumačenju je prinudena, da bi ostala dosledna svom osnovnom stavu, da u svakom slučaju treba naći psihološku volju zakonodavca, da idealizira, pravi fikcije. Primera radi, subjektivna teorija o tumačenju neodređene zakone, kao i nepotpune, shvata kao određene kao potpune. Ona polazi od jednog pogrešnog principa — zakonodavac treba da ima određenu volju u svakom momentu, i pošto treba da je ima, zaključuje da je i stvarno ima, samo je treba naći. Međutim, kaže prof. Tasić, ako je nešto neodređeno ono ostaje neodređeno i uzalud možemo tražiti volju, nje nema i nećemo je naći jer je neodređena, a mi sami daćemo joj jedan određen smisao.⁵⁶⁾

O zakonodavčevoj volji može se govoriti samo onda kada je ona sasvim određena, kad o njoj nema nikakve sumnje i kad u primeni uvek dobija jedan isti oblik, smisao. Ali, pošto uvek postoji jedna daljina od zakona kao apstraktnog pravila do primene na konkretan slučaj, volja zakonodavčeva je ono što od nje učine oni koji je primenjuju. Prema tome, volju zakonodavčevu saznajemo a posteriori, tj. volja zakonodavca je ono kako je formira onaj ko primenjuje zakon. Ako je zakon nejasan, još manje se može govoriti o volji zakonodavca u psihološkom smislu. Tu se volja zakonodavca saznaje a posteriori, tek onda kad je formira onaj ko primenjuje taj zakon.⁵⁷⁾

Na osnovu svega što je napred rečeno prof. Tasić piše: »ako govorimo o volji zakonodavčevoj, govorimo o jednoj unutrašnjoj tendenciji koju sadrži zakon, o jednom impulsu koji daje taj zakon, o jednoj sadržini koja potencijalno leži u zakonu, od koje jedan deo nosi karakter veće izvesnosti, drugi karakter manje izvesnosti; za čiji jedan deo očekujemo jednoobraznost u primeni svakako relativnu, a drugi raznolikost; ili sadržine čiji smisao možemo očekivati u primeni, u tome kakav će joj smisao dati nadležan organ. Prema tome volja zakonodavčeva je relativna, jedan

54) V. Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 226; Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 89-90; Problem opravdanja države, Beograd, 1920, str. 73-74; Metodi ili škole tumačenja, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1935, april, str. 284-285.

55) Subjektivna teorija o tumačenju dugo je zakonodavčevu volju tražila u prethodnim radovima. Međutim, to je pogrešno, smatra prof. Tasić, jer ispitivanje prethodnih radova može da da samo neku korisnu ideju ili argumente, ali ne i sigurnost u tumačenju. Mnogo se više sigurnosti dobija ako se sudiji ostavi da sam traži rešenje, ako se ne vezuje za materijal. Drugim rečima, ispitivanje prethodnih radova može biti korisno samo utoliko, ukoliko, nam pomaže da dođemo do boljeg rešenja koje može biti drugačije, nego što je zakonodavac mislio i nego što se to može iz prethodnih radova videti. V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str 90-91; Da li sudovi treba da ispituju i da li ispituju prethodne radove, Pravosuđe, 4/1935, str. 295-300.

56) V. Problem opravdanja države, Beograd, 1920, str. 79.

57) Isto, str. 73.

deo, najvažniji nesumljivo, u procesu stvaranja prava. Potpuna volja zakonodavca izražava se u volji sudije i administratora. Zakon je sve što hoće razni organi: i oni koji se zovu zakonodavni, kao i oni koji se zovu sudski ili upravni«. ⁵⁸⁾

Zato se treba osloboditi sugestije pojma psihološke volje. A za to je potrebno biti više iskren sa samim sobom, biti moralno kuražan i osloboditi se zabluda, nego što je potrebno biti učen. ⁵⁹⁾

Napred rečeno pokazuje da je nemoguće izaći na kraj sa voljom shvaćenom u psihološkom smislu. Prof. Tasić zaključuje da subjektivna teorija o tumačenju nužno vodi objektivnoj teoriji, koja, bez obzira na oblike u kojima se pojavljuje, sudiji ostavlja široko polje ispitivanja i mogućnost prilagođavanja društvenom životu. To ne znači da objektivna teorija, ukoliko je to nužno i korisno, isključuje ispitivanje same zakonodavčeve volje i iskorišćavanje tog ispitivanja. Treba reći, to je naročito važno, da je objektivna teorija samo protiv toga da se po svaku cenu traži zakonodavčeva volja u psihološkom smislu, kad nje u većini slučajeva stvarno nema. Međutim, ukoliko je zakon koji tumačimo određeniji i potpuniji, ukoliko smo bliži vremenu njegovog donošenja kad ga primenjujemo, utoliko ćemo više voditi računa o zakonodavčevoj volji, pa i usvajati ona rešenja koja je i sam zakonodavac hteo. ⁶⁰⁾

5) Praznine u pravu. — U vreme kad je prof. Tasić stvarao, kako u književnosti tako i u praksi, odlučno je konstatovano da postoje praznine, koje se moraju popunjavati, jer se jedino tako mogu zadovoljiti nove životne potrebe, i da je za taj posao sama logika apsolutno nedovoljna. Time je potpuno odobrena, fikcija, koja je dugo vladala u nauci, o logische Geschlossenheit des Rechts. ⁶¹⁾ Ova naučna preorijentacija imala je uticaja na napuštanje shvatanja po kome delatnost sudije u primenjivanju ili izvršavanju zakona ne sadrži ništa aktivnoga, i prihvatanje novog mišljenja da sudija, jednog momenta, ipak stvara a ne tumači zakon. Naime, kad se prizna da praznine postoje, i da se moraju popunjavati, a da je sama logika nedovoljna, nemoguće je zamisliti njihovo popunjavanje bez aktivne stvaralačke uloge sudija.

Prof. Tasić na samom početku svog naučnog rada, u knjizi *Problem opravdanja države*, razmatrajući pojedina pitanja o tumačenju, u jednom odeljku, staje na gladište da praznine u pravu i zakonima ima. ⁶²⁾ Kasnije, svoje shvatanje o prazninama razvija kroz kritiku pojedinih mišljenja klasične teorije koja brane zatvorenost i potpunost pravnog pore-

58) Isto, str. 73.

59) V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 92.

60) V. Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 226 i *Metodi ili škole tumačenja*, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1935, april, str. 285.

61) Mada se tu i tamo još uvek čuo po koji glas da praznina nema. Koliko je nama poznato, u našoj pravnoj književnosti, od Tasićevih savremenika, jedini protivnik teorije o prazninama je bio prof. Živojin M. Perić.

62) V. *Problem opravdanja države*, -str. 79-84. Na taj način Tasić se pridružio mišljenju većine svojih saradnika.

tka, a naročito kritikujući mišljenje Bergboma — pravnog pisca za čije se ime vezuje razvoj ideje o potpunosti ili zatvorenosti pravnog poretka.⁶³⁾

Klasična teorija je izmislila jedan princip: ne sme biti praznina. Međutim, prof. Tasić je kategoričan u odbrani svog stava — »pravni poredak može sadržati praznine i on ih stvarno sadrži.«⁶⁴⁾ Praznina je »nedostatak odgovora u pravnim propisima na jedno pitanje, na koje se mora odgovoriti.«⁶⁵⁾ Prema tome, praznina ima, jer se ne mogu uvek naći rešenja za konkretna pitanja, koja se postavljaju, a sudija ili drugi organ treba, pa i mora, da ta pitanja reši. Praznine postoje jer se razlozi koji ih izazivaju ne mogu nikako ukloniti. One su proizvod, najpre, čovekove nesposobnosti da predvidi sve momente i sve situacije od pravne važnosti, i da ih izrazi u jednom sistemu bez ikakvih nepotpunosti ili protivurečnosti. Zatim, sam razvoj života i nastanak novih odnosa koji traže nove propise, a koje zakonodavstvo ne stiže na vreme da reguliše. I najzad, postojanje praznina treba tražiti u samoj prirodi prava koje kao ogledalo života ne može da projektuje savršene i potpune sisteme.⁶⁶⁾ Svako zanemarivanje ovih razloga koji izazivaju praznine vodi fikcijama ili veštačkim konstrukcijama koje imaju za cilj da se rešenje dobijeno slobodno, uračuna, čisto formalno, višoj volji zakonodavca.

Centralno pitanje je kako se popunjavaju pravne praznine i kakva je uloga sudija pri popunjavanju? U životu se može raditi kako se hoće. Ali praznine se moraju popunjavati, kaže prof. Tasić. Nepopunjavanje praznina je neracionalno postupanje, u jednoj oblasti koja zahteva racionalno, koje može učiniti besmislenim i bezpredmetnim niz pravnih odredaba, može proizvesti zastoje pravnog saobraćaja. Popunjavanjem pravnih praznina ostvaruje se osnovno načelo modernog prava civilizovanih naroda (Lautarпахt). Moderno pozitivno pravo priznaje pored zakona i druge pravne izvore i osigurava veću slobodu kretanja sudije pri popunjavanju pravnih praznina. Tako, član 1. Švajcarskog građanskog zakonika ovlašćuje sudiju, da u nedostatku zakonske odredbe kao i običajnog prava, rešava pojedine slučajeve prema pravilima koje bi postavio kao zakonodavac. Austrijski građanski zakonik od 1811 godine u § 7 daje sudiji mogućnost da presudi konkretan slučaj najpre po slovu i duhu zakona, zatim, po zakonskoj i pravnoj analogiji, pa ako i pored toga slučaj ostane nerešen, ima ga presuditi po načelima prirodnog prava. Uz neke modifikacije ove odredbe su sadržane i u članu 3 italijanskog građanskog zakonika. Član 4 Code civil-a naređuje sudiji, pod pretnjom kazne, da mora da sudi. Međutim, »i kada građanski zakoni ne bi sadržali te odredbe, prof. Tasić kaže, valjalo bi zaključiti da sudovi mogu i treba da popunjavaju prazni-

63) V. Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 234-238; Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 106-110, Ima li praznina u pravu i zakonima, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, mart, str. 185.

64) V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 106, Ima li praznina u pravu i zakonima, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, mart, str. 188.

65) V. Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 237, Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 109.

66) V. Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 235; Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 92, Ima li praznina u pravu i zakonima, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, mart, str. 185.

ne«.67) Sudovi su nosioci društvenih vrednosti i primenjujući zakone služe pravdi. Da bi to ostvarili oni, pre svega, moraju da rešavaju sve sporove koji dođu pred njih od strane građana.

Pomenuti članovi građanskih zakonika znače da je zakonodavac delegirao svoju vlast sudijama, koji imaju da rešavaju i potpuno nove slučajeve, nepredviđene kao njegovi punomoćnici. Klasična teorija je to pokušavala da prikrije, govoreći da su rešenja kojima se praznine popunjavaju sadržana prećutno u višim principima, ili da su zasnovana na samom zakonu, tj. da su to zakonska rešenja. Prof. Tasić takvo objašnjenje smatra pogrešnim. Za nas je bitno, kaže Tasić, »da li se u zakonu nalazi jedno stvarno rešenje ili ga sudija mora sam da traži«.68) U svim ovim slučajevima on ga sam traži, stvara. Na primer, mišljenje da su rešenja kojima se popunjavaju praznine sadržana u višim principima, pogrešno je, što se odmah uviđa čim se shvati »da svaki niži akt konkretizira viši ili dalje ga razvija, u izvesnim tačkama i granicama vezan u drugim slobodan. Ako bismo i imali u vrhovnim načelima bitne kriterijume, nećemo imati i sporedne kriterijume, koji se javljaju u procesu razvijanja pravnih pravila od apstraktnih ka manje apstraktnim, od kojih, međutim, zavisi rešenje ovog ili onog pitanja. Drugim rečima, vrhovna pravila će sadržati samo izvesne momente i donekle, sve ostalo će ostaviti nižim pravilima«.69)

Prema tome, konstatacija da postoje praznine osigurava sudiji široku slobodu kretanja. Sudija je iznalazač pravnog pravila. Najpre, »primenjuje običaj, i tek kad ovoga nema traže se rešenja neposredno u mišljenjima ili ubedenjima o pravdi, i uopšte u moralnim pojmovima i otvara se put za slobodno stvaranje prava. Otuda je praktično važno da se utvrdi da li je data praznina ili ne. Ako se utvrdi da nije data, rešenje se izvlači iz zakona; u suprotnom slučaju ono se slobodno stvara, u granicama moralnih pojmova«.70)

(6) **Analogija**.71) — Analogija, koja predstavlja jedan od najtežih problema iz oblasti tumačenja, po mišljenju prof. Tasića, može se objasniti samo ako se pođe od osnovnih stavova interesne jurisprudencije. Sva dosadašnja objašnjenja analogije, smatra prof. Tasić, nisu dovoljno ubedljiva, odnosno ona su i netačna. Naime, analogija se objašnjavala kao zaključivanje od posebnog na posebno. To se pravdalo postojanjem sličnosti između slučaja koji je obuhvaćen pravnim pravilom i neobuhvaćenog slučaja tim pravilom. Međutim, sličnost nije isto što i istovetnost, nego nosi u sebi, pored zajedničkih osobina, i neke razlike. To znači da se

67) V. Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 235; Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 108, Ima li praznina u pravu i zakonima, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, mart, str. 189.

68) V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 107.

69) V. Ima li praznina u pravu i zakonima, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, mart, str. 188.

70) V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 109.

71) Izlaganje u tekstu prema: Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 231-234; Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 102-106; Analogija, Branič, 5/1934, str. 247-255; Interesna jurisprudencija, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1934, septembar, str. 192; Problem opravdanja države, Beograd, 1920, str. 74 i N. Bobbio, L'Analogia nella logica del diritto (prikaz Đorđa Tasića), Arhiv za pravne i društvene nauke, 1940, juli-avgust, str. 150-154.

na jedan novi odnos primenjuje pravilo koje se odnosi na drugi odnos samo zato što su im neke osobine zajedničke, zaboravljajući na sve razlike koje postoje među njima. »Primeniti isto pravilo bez obzira na razlike znači primeniti svesno jedno pravilo koje ne odgovara najbolje slučaju, koje nije adekvatno. Time se u stvari menja smisao pravila jer se primena pravila proširuje na jedan slučaj za koji bi se moglo naći podesnije pravilo«. Prema tome, objašnjenje analogije treba tražiti ne u sličnosti već »u nekoj identičnosti«, i to »po unutrašnjem dubljem, a ne spoljašnjem smislu«. Drugim rečima, identičnost postoji samo onda ako jedna situacija predstavlja isti »interesni položaj« i ima isti značaj i vrednost po lica u pitanju, tj. kada su isti razlozi i ciljevi zakona, onda se može i na nju primeniti isto pravno pravilo.

Dakle, za prof. Tasića analogija nije logičko-mehaničko zaključivanje već zaključivanje po identičnosti slučajeva izvedenoj po razlozima i ciljevima zakona (identičnost po unutrašnjoj vrednosti). Tu se najbolje potvrđuje stvaralačka uloga tumača, kaže Tasić, jer je »u položaju da u punoj meri oceni vrednost i značaj situacije po interese pojedinaca i društva«. Iz ovoga se vidi da analogija predstavlja izvesno stvaranje, koje se razlikuje od stvaranja zakonodavca, jer »je sudija vezan ipak za zakon«, ali ne i za sam predmet. Sličnost ne mora biti po predmetu, već je bitna istovetnost po unutrašnjoj vrednosti.

Prof. Tasić je ukazao na dva elementa analogije koja čine nienu suštinu. Jedan je tehnički, formalni (zakonski tekst), a drugi je sociološki (društvena stvarnost, interes, vrednost). Analogija se jednim delom vezuje za tekst, a drugim delom ona je nezavisna od teksta. Da bi pomirio ova dva teško pomirljiva elementa analogije prof. Tasić je, po našem mišljenju, i stvorio gore rečenu formulu analogije. Tako je omogućen, smatra Tasić, sklad između načela poštovanja zakona i načela aktivnosti sudije. Dotična situacija ili dotičan odnos interesa rešava se na osnovu kriterijuma koje sadrži zakon, pri čemu, sudija utvrđuje da postoje istovetni interesi i istovete situacije.⁷²⁾

(7) **Tumačenje izuzetaka.**⁷³⁾ — Jedno od najznačajnijih i nesporno najviše primenjivano pravilo je da izuzetke treba usko tumačiti »*exceptiones sunt strictissimae interpretationes*«. Čim bi se konstatovao izuzetak on je usko tumačen, bez obzira da li takvo tumačenje zaista i odgovara potrebama pravnog života i saobraćaja. To će reći da ni u kom slučaju nije mogla biti primenjena analogija ili ekstenzivno tumačenje.

Prof. Tasić, kao i u obradi drugih pitanja tumačenja, odbacuje logičko-mehanički sistem zaključivanja i po pitanju uskog tumačenja izuzetaka. Već u prvom izdanju Uvoda u pravne nauke Tasić izlaže svoje gledište, sasvim opravdano, da pri tumačenju izuzetaka može doći i primena ekstenzivnog tumačenja, kao i analogije. Sudija najpre, kaže Tasić, mora da utvrdi prave razloge zbog čega je izuzetak stvoren, da pronađe

72) Interesantna su i Tasićeva razmišljanja o primeni analogije pri tumačenju krivičnopravnih normi. V. Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 111-112, O tumačenju krivičnopravnih i finansijskih zakona. Problem analogije, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1935, juli-avgust, str. 1-12.

73) Izlaganje u tekstu prema: Uvod u pravne nauke, I izdanje, str. 230-231 i Uvod u pravne nauke, III izdanje, str. 100-102.

njegov smisao, značaj. To istraživanje od strane sudija stvara mogućnost i za šire tumačenje izuzetaka, pa čak i za analogno tumačenje. Sasvim je moguće da je i sam zakonodavac želeo da se izuzeci, koje je on učinio, tumače šire, pošto se nije usudio da izrično napravi još i druge izuzetke. Pri tome može se javiti potreba da se izvesna vrsta izuzetaka tumači i uže (na primer, izuzeci koji stvaraju privilegije ili štetu u pogledu izvesnih lica.).

S druge strane, podela na pravila i izuzetke (relativna klasifikacija kojoj je dato apsolutno dejstvo u smislu bezuslovnog uskog tumačenja izuzetaka) je neopravdana. jer se gotovo svako pravilo javlja kao izuzetak jednog opštijeg pravila, tj. kod svakog izuzetka postoje izuzeci, tako da je veoma teško, gotovo nemoguće, izvršiti razlikovanje na pravila i izuzetke.

Isto tako i sudska praksa pruža nepobitne dokaze o širokom tumačenju onoga što je označeno kao izuzetak.

Otuda i proizilazi napred rečeno da se izuzetak može tumačiti i šire i uže, već prema potrebama života i saobraćaja.

Zaključna opažanja. — U nekoliko poteza koje smo učinili veoma je teško predstaviti, u punoj svetlosti, sav značaj, svu originalnost i svu jačinu Tasićevog shvatanja o tumačenju prava. Ipak smatramo da i osnovne konture koje smo ovde izneli mogu da pruže sliku o veličini i složenosti većitog pitanja o odnosu između sudije i zakona, za koje je Hedemann rekao da ostaje večita zagonetka.

U vreme kad se Tasićeva teorija tumačenja pojavila, naša pravna nauka je činila prve korake na tom polju. Drugim rečima, teorijom tumačenja prof. Tasića ona prestaje da bude provincijska nauka. Šta više, Tasićev rad na tumačenju je inicirao, smatramo, i pojavu više rasprava i članaka o tumačenju. Tasić nije stigao da napiše sistematsko delo o tumačenju. Tragična smrt ga je preduhitrila. Međutim, posle rata pojavilo se nekoliko dela o tumačenju, i ne možemo poreći da je učenje prof. Tasića bez značajnog udela u tome. Najpre je dr. Mihajlo Vuković, 1953. godine, objavio delo »Interpretacija pravnih propisa«, zatim, dr. Radomir D. Lukić, 1961. godine, objavivši delo »Tumačenje prava«, i dr. Oleg Mandić, 1971. godine. »Sistem i interpretacija prava«. Pored toga, teorija tumačenja prava zauzima veoma istaknuto mesto u udžbenicima Teorije država i prava i Uvoda u pravo (naročito u radovima prv. Lukića).

Ne vezujući se čvrsto ni za jednu od mnogobrojnih škola o tumačenju, prof. Tasić je uzimajući od svake ono što je dobro, uklanjajući ekstremnosti, u svojevrсноj sintezi obuhvatio veoma složen problem tumačenja, i mereno današnjim merilima, sasvim tačno. Ali solidarizam je ipak ostavio svoj uticaj na Tasićevo učenje. Nije ga se mogao osloboditi, mada je bio u mnogim stvarima veoma blizu marksističkog shvatanja države i prava. Nedovoljno ocenivši značaj prinude i klasne borbe prof. Tasić je i suviše naglašavao značaj opštedruštvene svesti i opštedruštvenih interesa. Tako na primer, interesna jurisprudencija (čije mnoge ideje prihvata, naročito u shvatanju analogije) čije su osnovne misli postale sastavni deo savremene teorije i prakse tumačenja, polazila je od pogrešnog stava da je pravo oruđe za zaštitu opštedruštvenih interesa. Mada

niko ne može poreći njenu veliku zaslugu u odbacivanju pojmovne jurisprudencije i prodiranju savremenog sociološkog metoda u tumačenju, njeno shvatanje interesa mora se odbaciti. Smatrala je da se interesnom analizom trebaju, pa i moraju, zaštititi i utvrditi opštedruštveni interesi. Međutim, pravo ima klasnu sadržinu. Ono je oruđe za zaštitu interesa vladajuće klase. »Pravo je skup društvenih normi koje su sankcionisane državnim aparatom prinude i koje služe za održavanje onog načina proizvodnje koji je u interesu vladajuće klase« (Radomir D. Lukić, Uvod u pravo, Beograd, 1968, str. 57). To znači da se interesom analizom treba da otkrije koji klasni interes treba da bude zaštićen odnosnom normom, nasuprot interesu drugih klasa, ili manje važnom interesu iste klase. Tek ovako shvaćena interesna analiza postaje zaista ne samo neophodno već i jedno od najvažnijih oruđa tumačenja (Pravni leksikon, II izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, 1970, str. 353).

No i pored svega, što je rečeno, svojim učenjem o tumačenju prof. Tasić je našu teoriju prava podigao na evropsku visinu, a sam stekao glas jedne od najumnijih glava koje smo imali u pravnoj nauci.

De l'interprétation du droit du professeur Đorđe Tasić

R é s u m é

L'auteur expose l'interprétation du droit du professeur Đorđe Tasić, un de nos meilleurs spécialistes de la philosophie du droit dans la période d'entre-deux-guerres. En étudiant les idées du professeur Tasić sur l'interprétation du droit exposées dans un grand nombre de traités, d'articles, de comptes rendus et de notes, l'auteur a exposé la synthèse de sa conception.

Le tournant dans la science juridique à la fin du XIXème et au début du XXème siècles, qui s'est manifesté par le rejet de la jurisprudence de concept et la pénétration de la méthode sociologique contemporaine dans l'interprétation a exercé une forte influence aussi sur la théorie de l'interprétation du droit du professeur Tasić. En s'abstenant de se rattacher fermement à l'une des nombreuses écoles relatives à l'interprétation, la façon de penser de Tasić s'est dirigée, dans le fond, dans le sens du mouvement moderne de l'interprétation, mais elle se distingue par une certaine modération à l'égard de certaines opinions extrêmes des représentants de la jurisprudence d'intérêt ou des représentants de la conception de Duguit et de Génin en France.

Si on observe l'oeuvre de Tasić sur l'interprétation du droit, elle s'étend comme un fil rouge: la critique du dogmatisme des écoles classiques relatives à l'interprétation (Begriffsjurisprudenz et l'école de l'exégèse) et la méthode subjective de l'interprétation (recherche de la volonté du législateur). Tasić a rejeté le système mécanico-logique auto-suffisant de formuler les conclusions à l'occasion de l'observation de l'interprétation grammaticale et logique de l'interprétation, de l'interprétation subjective et objective, des lacunes, des analogies de l'interprétation serrée des exceptions etc. La première méthode d'interprétation devrait tenir compte, à son avis, des arguments pratiques, sociaux, bref de la réalité sociale.

Le but de la critique du professeur Tasić, comme l'a souligné l'auteur, n'était pas tant de réduire à néant les enseignements des théories traditionnelles relatives à l'interprétation que d'éviter les extrêmes dans lesquels ces théories s'égareraient, en adoptant ce qui est positif dans celles-ci.

En terminant l'auteur conclut que la théorie de l'interprétation du droit du professeur Tasić a exercé et qu'elle continue à exercer une influence efficace sur la théorie et la pratique de l'interprétation.

